

Filozofie výchovy a obecná pedagogika

*Čas je nejlepší sudca a trpezlivost
nejlepší majster.*

Pourtales

Hodnotová dimenze výchovy a globální výzva

Stanislava Kučerová

*Čas letí, naše životy utíkají a my
dosud nejsme schopni překonat své
nenasytné puzení k nabytí více
a více povrchního bohatství.*

Adi Shankarachoya, 8. stol.
hinduistický filozof

Každodenní zprávy ze zahraničí i z domova potvrzují správnost diagnózy o stavu světa, jak ji od r. 1968 podává Římský klub¹⁾. Světové problémy jsou stále propletenější a naléhavější: globální ekonomický růst, vládnutí a schopnost vládnout, globální zabezpečení potravy, nedostatek vody, kvalitního životního prostředí a energie, populační růst a migrace, převratné změny světových geostrategických skutečností. Mocní monopolisté a mafiáni účelově znesvěčují mezinárodní práva, některé církve omlouvají bratrovražedné boje, recidivující zákony džungle ohrožují světovou rovnováhu. Tradiční struktury vlád a vládních institucí se jeví jako archaické a disfunkční, a navíc v morální krizi. Nedokáží problémy zvládnout, absence globální vize a meze běžných politických praktik potvrzují jen prázdnotu, ztrátu jistoty, zpochybnění hodnot, vítězství marnosti. Staví proti sobě společnosti i jedince a nutí je, aby se cítili bezmocnými. Před námi je jediná alternativa: buď fatalisticky očekávat nevyhnutelný úpadek lidství a neodvratný konec dějin anebo reagovat na globální výzvu globálním přístupem. Charakter technické civilizace dneška a zítřka, fantastické možnosti komunikace a sblížení obyvatelstva celé planety, pokračující tragická dělení lidstva ve skutečnosti, zpochybněný význam věd a umění, masové šíření pakultury, procesy urbanizace vykořeňující venkovany mnoha zemí, země blahobytného komfortu a země zmírající hladem, to jsou skutečnosti, které nutně otvírají nové problémy lidského života.

Ani pedagogika, ba právě pedagogika se jim nemůže vyhnout. Vždyť záchrana se hledá v nové hodnotové orientaci lidstva. Pokusme se obhlédnout *antropologické zdroje* dnešních problémů, abychom snáze našli klíč k jejich řešení²⁾.

Víme, že člověka není možno vyprostit z přírodní vázanosti. Nejenže má nutně předmětné kontakty s přírodou. Je součástí přírody. Nese si kus přírody v sobě. Hladoví a lační po objektech svých animálních potřeb. Nemůže existovat bez životadárných sil přírody, bez vzduchu, vody, slunce, země, rostlin, živočichů. Škrtnout přírodu z podstaty člověka by znamenalo zabít ho.

Nicméně člověka nelze vyložit jen přírodními zákonitostmi. Člověka určuje nejen „natura“, ale i „cultura“.

V tvořivém zápase s přírodní nutností mění člověk od nepaměti svět o sobě ve svět pro sebe. Přistupuje k věcem tohoto světa, k objektům živým neživým, konkrétním a smyslovým, s ustavičně pátravou bedlivostí. Jaké je jejich tajemství? Čím jsou a čím mu mohou být? Jaký smysl v nich může objevit, jaký smysl jim může dát? Každá z věcí světa obsahuje v sobě skryté významy, každá z nich může být zdrojem sytosti, tepla, hojnosti, smyslového okouzlení, hojivosti, radostného vytržení, nebo naopak nese v své hloubi hrozbu, nebezpečí, nemoc, strádání, smrt. A člověk v nekonečných procesech zkoušky a omylu objevuje to, co podporuje životní tendence, i to, co je omezuje a ničí. Objevuje hodnoty kladné i jejich opaky, neboť, jak praví Josef Čapek, „uštěďování i odpírání, toť kořen všech tajemství nejbližší člověka“³⁾

Činná lidská intencionalita a transcendence vytváří kulturu, svět „druhé přírody“ jako svět kladných hodnot, jako svět bezpečí, sytosti, ukojení. Vždyť všechna činnost člověka není než tvorba hodnot, jejich ochrana, úsilí o jejich udržení, rozmnožení, rozvíjení⁴⁾.

Z psychologického hlediska stojí na počátku a v základu hodnotícího procesu potřeba. Mučivé napětí, neklid, neurčitá tendence, hledající si svůj objekt. Hodnocení je podmínkou existence, neustálé obnovy, reprodukce organismu. Je umožněno danou formou dráždivosti a výběrovosti reakcí organismů od tropismů (u rostlin) a taxí (u prvků) — až po složité rozhodovací procesy (u člověka). Kladná hodnota uspokojuje potřebu organismu, vyvolává pocit libosti. Ztráta kladné hodnoty nebo antihodnota vyvolává nelibost⁵⁾.

Schopnost přetvářet přírodu, vytvářen nepřirodní, polidštěný svět, dala člověku dominující postavení na Zemi, avšak ve svých důsledcích dnes celou Zemi i s člověkem ohrožuje.

Vysvětlit přirozenou regulaci chování živočichů prostřednictvím valori-

zační polarity libost a nelibost v pojmech biologie, ano i kybernetiky, nepůsobí potíže. Obtížné je vysvětlit vznik lidské hodnotové sféry, který přesahuje animální svět a ruší jej i podržuje v nové rovině.

Lidské hodnoty vznikají v dimenzích, v nichž si člověk osvojuje svět. Jsou průmětem jeho potřeb vitálních, sociálních i civilizačních a kulturních. Člověk jedná ve smyslu vrozených, přijatých i samostatně vytvořených hodnot. Opatřuje si předměty a situace, aby kladné hodnoty získal, chrání je, aby je neztratil, zápasí s antihodnotami, které ho ohrožují.

Kultura i natura jsou relativní protiklady. Kultura je umělý nepřirodní svět, který si člověk vytváří v zápase s přírodní nutností tím, že překračuje to, co je dáno přírodou a od přírody. Tváří v tvář zjištěním o bohaté strukturovanosti nejen světa přírody, ale i světa „druhé přírody“, kterou člověk vytváří „k svému obrazu“ a v níž poznává sám sebe (v níž však může i sám sebe ztratit), není neúčelné rozlišit dimenze, které odpovídají dimenzím lidské intencionality. V nich člověk nejintenzivněji prožívá „svět“. Rozlišíme nejen přírodu a kulturu, ale uvnitř kultury v širším slova smyslu i kulturu převážně hmotnou čili civilizaci a kulturu duchovní neboli kulturu v užším a nejvlastnějším slova smyslu. Člověk je bytost rozporná; vyrovnává se s tlakem své biologické determinace, zděděné po předcích, i s tlakem společensko-historické konstelace poměrů, do níž se zrodil. Zároveň však obojí tak či onak transcenduje. Jestliže civilizační dimenze zbavuje člověka bezprostřední závislosti na přírodě a umožňuje mu uspokojovat způsobem technicky stále dokonalejším materiální potřeby, kulturní dimenze dává člověku předpoklady k tomu, aby v sobě integroval přírodu i civilizaci, společnost i individualitu a překonal nebezpečí zvěčnění a proměny v konzumního tvora bez vyšších aspirací ideálem autentického člověka tvořivého.

Svět „druhé přírody“ nejsou ovšem jen předmětné výtvořiny, ale také složitý *system sociálních vztahů*; nemají sice smyslovou konkrétnost, nejsou však o nic méně drtivé než živelné síly nepřetvořené přírody. A člověku je podstupovat tvořivý zápas i se společenskou daností, aby měnil svět o sobě ve svět pro sebe. Je to paradoxní zjištění: činnost člověka je podrobena zákonu negativity. Vede často k protikladným důsledkům, k účinkům nechtěným, nežádoucím, nečekaným. I ve světě druhé přírody jsou hodnoty kladné a jejich protivy, ne-hodnoty, pa-hodnoty, anti-hodnoty, přestože člověk při své tvorbě s negativitou nepočítal, přestože ji nezamýšlel, přestože je v přímém rozporu s jeho vědomými cíli.

Stává se, že se výtvořiny člověka vymykají jeho vůli, jeho moci, jeho kontrole. Stává se, že ho potlačují, podmaňují si jej, zotročují. Tehdy člověk, tvůrce, se klaní svým modlám, svým fetišům, svým institucím, svým dogmatům, svým organizacím, svým pověrám, výtvořinám, které mu přerostly

přes hlavu, které přestaly podporovat rozvoj životních tendencí, ale naopak je začaly omezovat, z prostředku k životu se staly jeho samoučelným cílem, nositelem ohrožení a zmaru. Vlastní svět se člověku odcizuje a s ním i představy, které si o sobě a o svém místě ve světě vytváří. I tyto představy mají své dějiny⁶⁾.

Výraz vztahů primitivních lidských společenství k světu a životu, výraz vztahů k personifikovaným přírodním a společenským procesům, jakož i magické tendence působit na stav věci sice neadekvátními prostředky, ale tak, aby působily způsobem pro člověka žádoucím, podávají jednotlivé *soustavy mytologické a náboženské*. Jsou přísně kolektivistické, neodvolatelně závazné pro každého jednotlivého příslušníka, absolutně intolerantní. Jsou výrazem společenské pospolitosti, formou i stvrzením integrace skupiny, kontrolou myšlení a cítění jedince. Nesouhlasné, odbojné pojetí skutečnosti a jejich významů se rovná odpadnutí, vyloučení ze skupiny a tedy nejtěžšímu zločinu. Nemůže být nic strašnějšího v oněch dobách než být zavržen, vyobcován, exkomunikován. (Ale nevnučují se nepsané zákony konformity i jedincům v moderních společnostech a nevede i tady nekonformní postoj k izolaci, která je zátěží? Nežije se snáze vnějškově řízenému konformnímu člověku, jak ukázali svého času nezávisle na sobě D. Riesman v USA i J. S. Kon v SSSR⁷⁾?)

S rozkladem rodové pospolitosti a se vznikem městské civilizace hlásí se o slovo *filozofie*. Ne již tradiční mýtus, věkovitá citová zkušenost generací, tradovaná konkrétním příběhem, podobenstvím, parabolou, ale individualizovaná úvaha, racionální reflexe určité osobnosti, která si klade svobodně otázku po podstatě světa a života a samostatně, po svém na ni odpovídá. Jaké jsou cíle lidského života? Jak jednat, aby člověk dosáhl dobra, ctnosti, blaženosti, nejvyšších hodnot daného kulturně společenského okruhu?

Ve věku průmyslové civilizace, ve věku mnohonásobného zrychlení života, ve věku převratných změn a krizí dostavuje se jako produkt skepse i jako obrana proti ní — *aziologická reflexe o reflexi*. Je východisko z nejistoty a zmatku hodnocení? Jsou ještě cíle, které může člověk respektovat? Platí ještě nějaké ideály? Jak a proč vznikají? Jak a proč zanikají? jaký je jejich význam pro člověka? Jak hodnoty definovat, třídit, hierarchizovat? Jak vést k hodnotám pravým, jsou-li jaké?⁸⁾

Integrální antropologie a pedagogika se nutně prolínají v axiologické dimenzi; neboť *problém člověka je problém hodnot, problém výchovy člověka je problém výchovy k hodnotám*.

Novodobou reflexi o hodnotách zahájil svým kriticizmem *Immanuel Kant*. Rozlišil nejen aspekt ontologický agnoseologický, ale i axiologický. Proti tradiční metafyzice podstat postavil metafyziku postulátů, proti te-

oretickým soudům, které vypovídají o tom, co je, soudy praktické, které vyjadřují to, co má být. Z Kantovy koncepce vyrostla vlivná *idealistická filozofie hodnot*, poznamenaná příznačným dualismem světa fenomenálního (přírody) a světa noumenálního (mravnosti). Platonská hypostáze a mystifikace abstrakt i spekulace o apriorních entitách obecné povahy je charakteristická pro všechny její rozmanité školy a směry. V době nejnovější k nim patří i *fenomenologové*, kterým axiologie poskytla příležitost uplatnit metodu komprehenze spolu s jemnými psychologickými analýzami, postihujícími zvláště citový život člověka.

Proti idealistické teorii se během doby vytvořila *teorie empirická*. Studujíc psychologické, popřípadě též sociologické předpoklady lidského hodnocení, prohlásila hodnotu za druh životní zkušenosti, za určitý vztah kvalit subjektu a objektu. Z nejnovějších směrů této linie jmenujme alespoň směry blízké *pozitivismu*, které zkoumají formální stránku hodnocení, abstrahující od vlastního obsahu hodnot, a *existencialismus*, který si získal všeobecný ohlas a vliv právě svým stálým, emotivně vypjatým apelem na hodnotovou dimenzi člověka a na jeho autentickou angažovanost ve světě dění.

Existencialismus našel člověka unaveného a odlidštěného průmyslovou civilizací, otročícího moderní technice, vnějšímu bohatství a pohodlí. Analyzoval jeho odcizení sobě samému a nabídl mu řešení — objevit autentický svět vlastního nitra, komunikovat s bytím vcelku, poznat svou pravou hodnotu, smysl svého života. Člověk má pochopit plytkost a všednost běžné skutečnosti, v níž žije jako masový tvor, společenský živočich, a má ji překonat — *svobodnou, autentickou, mravně zodpovědnou angažovanou činností*. Jen tak může žít skutečný člověk ve věku velkých triumfů lidského ducha, který je zároveň i věkem hrozivých příznaků totální katastrofy. Bytostně se vyrovnávat s palčivými problémy lidského života, osobně prožívat zápasy člověka své doby.⁹⁾

Existencialisté pojali lidský osud jako svobodu, svět hodnot jako říši svobodné tvorby člověka. Tam, kde fenomenolog „zří“, tam existencialista, zvláště francouzský, „tvoří“ (J. Popelová).¹⁰⁾

K základní problematice axiologie v dějinách filozofie, ke které se vrátíme při jiné příležitosti, patří zkoumání podstaty hodnot, podíl subjektu a objektu na vzniku hodnot, subjektivní a objektivní, relativní a absolutní platnost hodnot, hierarchie hodnot, podstata procesu hodnocení, jeho vztah k poznání z hlediska logiky, gnoseologie a psychologie, podíl racionální a iracionální složky lidského vědomí na procesu hodnocení.

Z hlediska současného stavu a potřeb teorie výchovy jeví se žádoucí integrovat jak obecnou koncepci hodnot, tak výsledky sociologického a psychologického výzkumu hodnot současného krizového období.

Lidská aktivita není nepodmíněná, vychází ze základních smyslově předmětných tendencí, je s nimi spojena, ale povznáší se nad ně do té míry, že ve svých vrcholných projevech vnuká iluzi, že zpřetrhala všechny svazky s přírodou a existuje zcela nepodmíněně. Myšlení a obraznost jednou probuzené přesahují mnohonásobně oblast praktické činnosti. Člověk je pak chápán jako bytost po výtce teoreticky činná, nazírající, meditující, filozofující, vázaná k světu jen duchovním zájmem, zvědavostí, po případě soucitem nebo vyšším příkazem. Toto zanedbání lidské přírodní podmíněnosti je opačnou krajností, protikladem k materialismu jednostranného antropocentrismu, jehož nebezpečná varianta věří v neomezenou vládu člověka nad přírodou a bezohledně ji exploatuje v zájmu krátkozracc pojatého prospěchu.

Čím je osobnost zralejší, tím má její osvojování světa více aktivní, výběrový a tvůrčí charakter, ať již se děje vypracováváním významů technických v oblasti materiální produkce nebo významů pravdivostních ve sféře vědeckého poznání nebo je vzmachem ducha po významech dobra a krásy, které člověk objevuje a tvoří mimo sebe do té míry, jak v sobě rozvíjí specificky lidské hodnotící vztahy k světu.

Tím, jak přibývá dějinných produktů a významů, roste kulturní dědictví, které si musí každá nastupující generace osvojit, roste břemeno minulosti, které stále více člověka tíží. Čím bohatší je lidský svět, tím obtížnější je skutečný tvůrčí čin, který by přinášel něco objektivně nového z hlediska celé společnosti a její kultury. Ve 20. stol. se stále více dospívá k přesvědčení, že současná industriální civilizace narazila na „meze růstu“ a přichází *výzva ke globální revoluci*, za ochranu světa před ekologickým či nukleárním zánikem. Pro současnou a budoucí generace se žádá nová hodnotová orientace, která by odpovídala kulturním tradicím a nepomíjející lidské moudrosti a čelila rizikům ohroženého života.¹¹⁾

Dynamičtí psychologové soudí, že pochopit hodnoty znamená ukázat je ve vztahu k základním dynamickým tendencím. Jestliže je u badatelů shoda ve výčtu potřeb, které mají svůj základ v *biologické* existenci člověka, není již mezi nimi jednoty u potřeb *sociálních*; u potřeb „duchovních“ se otevírá celá rozsáhlá problematika, související s výkladem jejich vzniku. Mezi základními tendencemi uveďme potřebu tělesného pohodlí (sytost, teplo, pohyb, odpočinek, spánek), potřebu bezpečí a stálosti, potřebu pátrat, objevovat, potřebu manipulace, potřebu družít se s bytostí druhého pohlaví, potřebu něhy, ochrany, péče, potřebu společnosti, potřebu podobat se ostatním, potřebu být uznáván, obdivován, milován členy skupiny, potřebu soutěžit a mít úspěch.

Avšak lidské potřeby jsou značně obecné. Ke každé potřebě nepatří vždy určitá hodnota. Plastičnost, pohyblivost, přizpůsobivost a vynalézavost člo-

věka působí, že jsou hodnoty rozmanitě zastupitelné a zaměnitelné. Táž potřeba může být uspokojena různými hodnotami, táž hodnota může uspokojovat různé potřeby člověka. Otevřeným problémem každého lidského života je adekvátní a optimální uspokojování potřeb, hledání hodnot pravých a pravdivých.

Základní potřeby vyvolávají k životu celou složitou hierarchii potřeb vyšších. Avšak to neznámá, že i vyšší hodnoty jsou v plné míře pouze prostředky k uspokojování základních potřeb, které se mimořádně zjemnily, znáročněly, zduchovněly. Spíše je třeba uvažovat o přerůstání účelů nečekanými účinky a o vzniku nových účelů. Základní potřeby vstupují do nových souvislostí, objevují se ve vyšších etážích, tam k nim přistupují nové potřeby. Původně nebyly, ale teď tu jsou, neodvolatelné, nezrušitelné. Převádět kulturní hodnoty na biologické tendence je počínání marné, nelze je redukovat, nelze je vyvodit beze zbytku. Ostatně jejich vlivem jsou i původně animální potřeby člověka polidštěny, tak jako celý jeho životní proces není přírodní, ale kulturní.

Vezměme za příklad nejprostší potřebu jíst a pít. Člověk ji má společnou s celým živočišným světem. A přece, jak velice se liší ukojení hladu u zvířete od lidského opatřování potravy, počínaje pěstováním rozmanitých zemědělských plodin a chovem dobytka s celou řadou odvětví a pomocných oborů; jmenujme namátkou agrobiologii, agromechaniku, agrochemii, veterinární medicínu, lesní a vodní hospodářství, obchod tuzemský i zahraniční, dopravu, skladování, potravinářský a konzervářský průmysl, chladírny, mrazírny, vinařství, pivovarnictví, výrobu nealkoholických nápojů, mléčných výrobků, umění kuchařské, cukrářské, pekařské, uzenářské, vybavení a zařízení kuchyní a jídelen, rodinných i veřejných, jídelní nábytek, nádobí, přebory, textil, umění prostírat, servírovat, stolovat atd. atd. Bezpočtu oborů, profesí a technik se tu podílí na jediné základní potřebě být syt přetváří ji v potřebu civilizační, ukojitelnou hodnotami užitku a komfortu, který v přírodě bez člověka neexistuje. Člověku nestačí zahrnat hlad jakýmkoliv způsobem. Chce jíst pravidelně, nezávisle na roční době, rozmanitě, dieteticky správně, zdravotně nezávadně, chutně, klidně, úpravně, v pěkném prostředí, často i bez vlastní námahy s přípravou jídla, bez časové ztráty, v příjemné společnosti, s „hudební kulisou“ atd. Podobně bychom mohli ukázat, jak se proměnila i prostá základní potřeba chránit se před chladem a nepohodou šatem a přistěším, jak velkému množství civilizačních hodnot dala vzniknout atp.

Schéma lidských hodnot podle dimenzí, v nichž člověk prožívá sebe a svět:

1. *Hodnoty přírodní*

- a) *Hodnoty vitální* odpovídají potřebám lidské přírodní existence a podměnitelnosti (člověk v přírodě a příroda v člověku). Jsou výrazem tendence udržet a prosadit, uchovat a rozvinout život organismu, např. hodnoty sebezachování, zdraví, svěžesti, zdatnosti, smyslové příjemnosti, tělesného blaha, sytosti, odpočinku apod. (K paradoxům

současné civilizace patří, že produkuje sice pro uspokojení vitálních potřeb člověka, ale tak, že jeho biologickou existenci přímo ohrožuje.)

b) *Sociální hodnoty* jsou projevem vztahu člověka k druhým lidem a k sobě samému mezi nimi. Člověk má potřebu asociace, touží po družnosti, vzájemnosti, citové odezvě, chce milovat a býti milován. Člověk má zároveň potřeby egotické, tendenci uplatnit se, prosadit se, být uznán, oceněn, mít prestiž. I sociálnost člověka má svůj animální základ, jak ukazují etologové,¹²⁾ proto přiřazujeme i sociální hodnoty k dimenzi přírodní.

2. *Civilizační hodnoty* jsou podmínkou i výsledkem společenské organizace (stát, právo, rodina, různé společenské skupiny), komunikace (řeč, písmo, prostředky šíření informací), práce (výroba, technika, ekonomika) a poznání (zkušenost, užitá věda). Hodnoty jako užitek, komfort zbavují člověka bezprostřední závislosti na přírodě, umožňují mu vytvářet materiální kulturu, svět utilitárních významů. Avšak jednostranná orientace na produkci a konzum civilizačních hodnot je příčinou současného globálního ohrožení.
3. *Duchovní hodnoty* jsou ohniskem, kolem kterého vyrůstá niterná kultura člověka: K duchovním hodnotám patří sebereflexe (světový a životní názor, náboženství, filozofie), sebeřízení (morálka a mravnost), sebevýraz (estetično jako „třpyt ducha na povrchu věcí“ a umění); tvůrčí sebeuvědomění a sebevyjádření, úsilí postihnout smysl věcí, plnost života, uchopit vztah člověka k světu a životu ve světle významů pravdivostních, etických či estetických, tvořivá práce, intelektuální rozvoj, citové bohatství, vzdělanost, duchovní tvorba. Odpovídající potřebě integrace, vnitřní jednoty, jednoty sebe a těch druhých, sebe a přírody, sebe a světa, jednoty všech rozmanitých a různorodých tendencí, potřebě uvědomělého řádu života.

Lidské hodnocení je multidimenzionální. Z různých hledisek může být různé, dokonce protichůdné. Svár přírody a civilizace, civilizace a kultury, přírody a kultury, svár minulosti a přítomnosti, svár jedince a prostředí, jedince a společnosti, svár hodnot různého řádu, taková je látka dramatu lidského života. A taková je *podstata současného ohrožení lidstva*.

Hodnoty vitální jsou nejintenzivnější. Mají sice význam podmínky, zato však podmínky základní. Život je rozvíjející se možnost, šance. Má pro člověka maximální a nevyjádřitelnou cenu jako předpoklad realizace všech hodnot. V potupě a nesvobodě svou dimenzi potenciality ztrácí, a to je případ, kdy se může člověk i dobrovolně života zřeknout, protože bez perspektiv a smyslu život svou maximální hodnotu ztrácí.

Hodnoty civilizační, materiální kulturu, technický komfort můžeme po-

kládat spíše za prostředek k seberealizaci člověka v lidských možnostech než za cíl lidské seberealizace. Sféra těchto hodnot, včetně orientace na masový konzum v průmyslově vyspělých zemích, je příliš vnější na to, aby mohla být člověku cílem; nelze dost zdůraznit, že pravá kultura se uskutečňuje až tam, kde člověk překračuje svět věcí a obrací se sám k sobě. Člověk se stává člověkem až tam, kde uvědoměle vybírá a volí mezi hodnotami v úsilí dosáhnout vnitřní integrace a rovnováhy s přírodou i s lidmi a kulturou předků.

Ekonomové inklinují k optimistické představě, že čím lépe člověk uspokojuje své základní hmotné potřeby, tím více ustupují v jeho životě materiální zájmy do pozadí a tím větší roli hrají v jeho životě zájmy neekonomické.¹³⁾ Avšak toto tvrzení neplatí obecně. Materiální potřeby, podněcované diktátem módy, sugescí reklamy a ohledem na prestiž, mohou být prakticky neukojitelné a mohou člověka plně absorbovat. Ukojené potřeby nižších etází mohou osvobodit a uvolnit lidské síly k dobývání vyšších hodnot jen tehdy, dovede-li se člověk hypertrofii civilizačních momentů oprít, dovede-li si uložit rozumnou míru ohleduplné kázně, dovede-li omezit plýtvavý způsob života.

Moderní člověk naší kultury je jistě vzdálen toho, aby glorifikoval chudobu a utrpení. Ale přece by se neměl vyhnout úvaze o *jisté míře odříkání, která může mít účinek velmi pozitivní*. Básník hovoří o daru utrpení, který je podmínkou procitnutí člověka, jeho vnímavosti, jeho citlivosti, jeho moudrosti. Avšak jaká je přijatelná míra útrap a strastí pro člověka, aby mu přílišné břímě nezačalo ubližovat, aniž by posilovalo? Problémem není elementární účelové hodnocení ve sféře vitální: lépe je najíst se, než mít hlad. (Etické snahy o odstranění chudoby ve světě jsou zcela legitimní.) Problém nastává, octnou-li se ve sváru hodnoty různé úrovně. Ve sféře vitálních hodnot je fenomén, který ruší homeostázu a adaptaci organismu, který je v rozporu s ukojením základních potřeb, činitelem negativním. Ohrožuje autentickou existenci živočicha. Avšak ve sféře kulturních hodnot může být takový fenomén činitelem pozitivním, protože upevňuje autentickou existenci člověka jako kulturní bytosti. (Osobní statečnost je víc než hmotná výhoda. Věrnost přesvědčení má přednost před kariérou.)

V složitých podmínkách lidské existence se stává, že se střetají jevy biopozitivní, sociopozitivní a idiopozitivní. Ne všechno, co je eufunkční z hlediska lidské biologie, musí být zároveň eufunkční z hlediska společenského systému nebo z hlediska osobnostní integrace. Nelze předem obecně říci, který řád hodnot má mít přednost. Tak jako hodnota má smysl jen v konkrétních podmínkách, které ji určují, tak i volba a výběr mezi hodnotami je složitě konkrétně podmíněn. Nicméně vývoj lidské kultury směřuje očivid-

ně k určité hierarchizaci hodnot, mezi nimž mravní hodnoty mají přednost před vitálními, vitální před civilizačními. Připomeňme, že nositelem mravní hodnoty se stává jev, který v dané situaci přispívá k smysluplnější integraci člověka v řádu kulturních hodnot, vede k vyšším stupňům lidskosti, uvolňuje lidské tvořivé, pozitivní síly. Ochrana života je výsočná mravní hodnota.

Humanistická axiologie vychází z předpokladu, že první a nejvlastnější hodnotou je *život člověka*. Život nikoli ovšem jen jako biologické fungování, ale jako proces, který je jednotou stránek přírodních, společenských i kulturních. Svět člověka není světem pasivního požitku, jak tvrdí hedonistické koncepce od Aristippa až k současnosti. Lidský život je proces, v němž si člověk aktivně osvojuje svět, v němž zápasí se skutečností, aby ji přetvořil, v němž realizuje sám sebe. Je to proces práce a činu, je to praktická aktivity. Pasivní požitek tu existuje jen jako moment vyrovnání a klidu. Život není jen konzum, život ovšem není ani jen tvorba. Jednostranně konzumní, ale ani jednostranně kreativistické pojetí neodpovídá skutečnosti, lidským možnostem a předpokladům. V rytmu života se střídá práce a konzum, tvorba a spotřeba. Osvojování světa člověkem jsou vzájemně se podmiňující akty činnosti a tvoření na straně jedné, spotřeby a užívání na straně druhé. Cokoli se stává hodnotou, stává se jí jako integrální součást života, životního procesu. V životním procesu jsou hodnoty vytvářeny, prožívání i spotřebovávány.

Nejvyšší hodnoty člověka jsou *ideály, nejvyšší normy, poslední cíle našich snah a tužeb*. Ideál je chtěn sám pro sebe, je spontánně přijat nebo svobodně vytvořen, je dílem našeho citu, naší vůle i našeho rozumu. Touha po uplatnění ideálů se projevuje ve všech sférách lidského života.

Ideály pravdy, dokonalého poznání skutečnosti, ideál dobra, svobody, ideál krásy a lásky, ideál dokonalosti nejsou prostředkem ničeho mimo sebe a podřadit je můžeme leda celku lidského života jako nejvyšší integrační ideji. Duchovní zápas se vede o cíle, které jsou ve své úplnosti nedostížitelné, nenaplnitelné. Ideály jsou úkoly bez definitivního a vyčerpávajícího řešení. Jsou nejen nepředmětné, ale i nezpředmětnitelné, takže nemohou nikdy člověka zvěcnit, uvěznit v poutech odcizené danosti. Naopak, věčně rozpínají prostor pro lidskou touhu, kterou nelze naplánovat. V namáhavém niterném soustředění se člověk vždy znovu snaží zmocnit podstaty, pravdy, dobra, krásy, vždy znovu, a jak již víme, vždy znovu marně. Ale ideálů se proto nelze zříci. Dávají smysl lidské existenci jako perspektivy, nejvyšší inspirace, projekty a regulativy. Historie učí, že člověk nikdy nedojde na konec své cesty a k cíli své touhy, avšak ta cesta sama je dostatečným důvodem lidské existence.

Platónská říše idejí, v níž září nejvyšší dobro a krása, spravedlnost

a moudrost, je klam a mam, ale lidská touha a láska k ideálům je nepochybná a patří k existenciální výbavě člověka. Platónův mýtus je iluzivní výraz lidské touhy, která se zrodila kdysi dávno, v lopotném a urputném a možná ještě velice neobratném a ukoptěném tvůrčím úsilí, touhy po absolutní dokonalosti. Dodnes přítomnost nebo absence této touhy v činném člověku vypovídá o míře jeho svobody, autentičnosti, aktivitě, nebo naopak o odcizení, přinucení, mechanické pasivitě.

Nebudeme jednostranně přeceňovat dimenzi duchovních hodnot. Nebudeme zalhávat biologickou dimenzi člověka ani znehodnocovat jeho materiální kulturu. Říše ideálních projektů, perspektiv a regulativů žije jen ve spojení a součinnosti s těmito sférami, je jimi podněcována a ožívována, na oplátku je zase inspiruje a koriguje. Avšak ohradíme se proti extrémnímu postoji primitivního materialismu, který se pokusil sféru duchovní ze života vůbec vyloučit z předsudečného přesvědčení, že co neexistuje předmětně, neexistuje vůbec. Bez ideálních hodnot chybí jedinci i společnosti něco velmi podstatného, totiž vědomí smyslu, smyslu existence individuální i sociální, smyslu historického času, minulosti, která uplynula, i budoucnosti, která přijde. Obecné vědomí smyslu je zdrojem jak pocitu autentičnosti jedince, tak uvědomělé jednoty společnosti. Bez ideálních hodnot jsou jedinec i společenská skupina odsouzeni k dezintegraci, k odlidštění, k úpadku.

Ideální hodnoty jsou nejcennější dědictví, které člověk na své historické pouti získal, které po tisíciletí chrání a které stále rozmnožuje tím, že se rozvíjí jako člověk. Pedagogika si nutně klade otázku, jak přispět k tomu, aby se dědictví lidskosti neporušeno dostalo i novým generacím. Toto dědictví je i programem globální revoluce za záchranu lidstva i Země.

Odkazy k literatuře

Poznámky:

- 1) A. Peccei: *Przysłośc jes w naszym rekach*. Varšava 1987.
- 2) Od 60. let trvá v této sféře vliv spisů M. Schelera, M. Bubera, A. Portmanna, F. J. Buytendijka, O. F. Bollnowa.
- 3) J. Čapek: *Umění přírodních národů*. Praha 1949. Cit. str. 49.
- 4) B. Zbořil: *Poznání, hodnocení a tvoření norem*. Ostrava 1947.
- 5) C. R. Rogers: *Příspěvek k modernímu přístupu k problému hodnot*. Bratislava 1966.
- 6) E. Fischer: *Odcizení, dekadence, realismus*. Praha 1964.
- 7) D. Riesman: *Osamělý dav*. Praha 1968.
- 8) J. Tvrđý: *Úvod do filosofie*. Brno 1947.
Průvodce dějinami evropské filosofie. Brno 1947.

- 9) J. Bodnár a kol.: *Člověk, kdo si?* Bratislava 1965. (Materiály z XIII. mezinárodního filozofického kongresu. Mexico 1963).
J. Cvekl: *Čas lidského života*. Praha 1967.
- 10) J. Popelová: *Etika*. Praha 1962. Cit. str. 353.
- 11) A. King — B. Schneider: *První globální revoluce. Svět na prahu nového tisíciletí*. Bratislava 1991.
- 12) K. Lorenz: *8 smrtelných hříchů*. Praha 1990.
- 13) R. Selucký: *Ekonomie a život*. Praha 1962.

Globální pojetí světa a výchovy (Vztah ekologické výchovy a výchovy k hodnotám)

Hana Horká

Uvědomělá změna systému lidských hodnot by měla vycházet především z úcty k životu ve všech jeho formách, z odpovědnosti za veškerá provedená rozhodnutí, z přehodnocení hierarchie hodnot ve prospěch duchovní a etické stránky lidského života a oceňování jeho kvality, včetně skromnosti v nárocích na čerpání přírodních zdrojů.

Při utváření nové hodnotové orientace, zejména ve vztazích člověka k přírodě, nelze nadále přijímat omezeně sebestřednou roli člověka — hegemonu bezohledně exploatujícího přírodu, ani roli „člověka trpícího beznadějí a strachem, jež vyplývají ze smířlivého pocitu nicotnosti vůči velikosti vesmíru a složitosti přírody kolem nás.“ (V. Havel 1991, s. 1). Ekologická výchova má vést k pochopení nutnosti partnerského vztahu mezi lidskou civilizací a pozemskou přírodou. To znamená, že člověk nepoznává jen proto, aby přírodu vlastnil, aby s ní pragmaticko — užitelně kalkuloval, aby si ji podřizoval své moci, ale naopak jeho aktivity by měla vyvažovat úcta a šetrnost k dokonalosti, kráse a zranitelnosti přírodní harmonie. Tyto kvality se však člověk musí naučit v přírodě hledat, objevovat a vidět. Tak jako každá skutečnost, kterou si člověk osvojuje, tak také skutečnost přírodní by se měla stát již od nejútlejšího věku předmětem zájmu, poznání, pochopení, citu, porozumění, lásky a péče. Dokáže-li člověk alespoň intuitivně chápat své místo ve světě, pak je schopen i partnerského vztahu k přírodě (tzn. nikoliv úzce instrumentálního, kdy příroda je považována za zdroj a prostředek blahobytu a existence).

Obdiv a láska k přírodě, potřeba krásy, harmonie a lidskosti jsou významné citové momenty, uplatňující se jako motivační činitelé v ekologické výchově. Dobře vychovaný a citlivý člověk hodnotí z hlediska krásy vše,